

Torsdag med THORS

med

7/2-80

"MYKIT" välkomna att ta del av dagens språktext — och att skriva till prof. Thors om det är något ni har på hjärtat. Brev märkta t.ex. Torsdag med Thors kan adresseras till Hbl:s redaktion, Mannerheimvägen 18, 00100 Helsingfors 10.

"Ordet mycket uppträder i många olika former på skilda håll: mycke, mycky, mytsy osv. Vad beror det på? Har engelskans much något samband med de svenska formerna?"

Grundformen till det hela är ett fornordiskt och fornengelskt mikil "stor". I engelskan förkortades ordet och genomgick s.k. palatalisering ("förmjukning"). Den första vokalen övergick först till ett y (liksom i svenskan) och förändrades senare till det nuvarande "mellanljudet" i much.

De svenska formerna bygger på en neutrumform mykit, med kort y och kort k. I högsspråket har k-et förlängts; svenskt riksspråk tolererar inte kort vokal + kort konsonant. I fornsvenskan förekom s.k. vokalharmoni stundom: den svagare betonade konsonanten rättade sig efter den föregående (vokalharmoni är välkänd från finskan: det är den som gör att det t.ex. heter metsässä, men talossa). Vokalharmonin återspelas i myky, mytjy.

Men tj-formerna då? De är en följd av s.k. inre, "norrländsk", förmjukning (våra dialekter har mycket av den företeelsen, t.ex. när det heter styttji "stycket"). Ts-formerna åter hör hemma i norra svenska Österbotten.

"Bykar man tvätt eller tvättar man byk", frågar en dam.

Hos oss, skulle jag tro, är det allmänt att säga byka tvätten. Byka innebär nämligen hos oss hela tvättningsproceduren. I Sverige är däremot byka i nuspråket beteckning för "att rengöra genom kokning i lut", och en "normal" vaskning kallas "att tvätta byk".

Kuriöst nog finns det dessutom en skillnad i böjningen både av verbet byka och substantivet byk, en skillnad mellan rikssvenskt och finlandssvenskt. Verbet böjs i Sverige byker, bykte, har bykt, medan vi väl oftast säger bykar, bykade, har bykat. Substantivet heter i Sverige en byk, byken, medan det har formen ett byke, byket hos oss: sverigessvenskt språk känner ett byke bara i betydelsen "slödder, pack".

En inte ovanlig vacklan i språket röjer sig i följande fråga: "Heter det du är större än jag eller du är större än mig?"

Vanligt skriftspråk kräver du är större än jag. Än är en konjunktion som inleder en förkortad jämförelse; än jag är liktydigt med än jag är. Om vi däremot har t.ex. han uppskattar dig mer än mig, är mig liktydigt med än han uppskattar mig; än jag skulle leda till missförstånd (ty det är detsamma som än jag gör, dvs uppskattar).

Visst förekommer du är större än mig, men det låter lite ovärdat (eller barnsligt).

Samma osäkerhet vid än och motsvarande ord finns i andra germanska språk: engelskt skriftspråk har older than he, men i talspråk är than him mycket vanligt. Bakgrunden i både svenska och engelska är att än, than lätt fattas som prepositioner, jfr med mig.

En centralösterbottinsk läsares fråga om ortnamnet Sirtje har väntat på svar.

Efter en del funderingar och fåfängt letande i samlingar har jag stannat för en förmodan, att namnet, som i högsspråklig form skulle lyda Sirket, kunde innehålla det finska sirkka "gräshoppa eller likn. insekt". Det är i såfall snarast en förkortning av ett sammansatt ortnamn med betydelsen "Gräshoppsängen" eller liknande. I den trakt det gäller finns en del gamla namn av finskt ursprung.

Till de ord jag skall ta upp nästa gång, hör den lite komplicerade frågan om blus m.m.

Carl-Eric Thors

Torsdag med THORS

14/1-80

"DU SKALL icke binda munnen till på oxen som tröskar" lyder ett bibelbud som prof. Thors citerar i dag — mindre med tanke på oxen än på användningen av "du" i stället för "man".

DU SKALL icke dra dig för att skriva till prof. Thors (adress Dagboken, Mannerheimv. 18, 00100 Helsingfors 10) om du vill ha någon språklig fråga utredd, tillägger vi.

En läsare "delar med sig av många års erfarenheter" och har bl.a. fäst sig vid följande "blomster" som tyvärr inte är så sällsynt: "En förutsättningslös undersökning bör göras".

Ordet förutsättningslös borde ordagrant betyda "utan förutsättningar". Vad skulle det vara för en undersökning och vore den värd någonting? Det som avses är väl "en undersökning utan förutfattad mening", kortare sagt "en opartisk undersökning", eller eventuellt "en fördomsfri undersökning".

Tyvärr har förutsättningslös blivit rätt vanligt i betydelsen "opartisk". Jag har funderat över eventuella förebilder — måhända kan man tänka sig en slarvig översättning av engelskans unprejudiced "fördomsfri, opartisk" (till prejudice "fördom") som den yttersta orsaken till det moderna språkblomstret.

De fel som denna läsare har antecknat är många, och jag skall ta upp dem i de följande torsdagsspalterna.

En annan läsare frågar: "Är det rätt att i svenskan ersätta man med du?". Som exempel anförs "När du är bonde måste du så, innan du skördar".

Användningen av du som beteckning för en obestämd person,

ungefär liktydigt med man, är inte ny i svenskan. Den finns t.ex. i gamla ordspråk som "Ropa inte hej, förrän du är över bäcken" och i Bibeln, t.ex. Du skall icke binda munnen till på oxen som tröskar" (1 Kor. 9:9).

Visst är det sant, som frågeställaren antyder, att den här användningen av du påminner om det engelska you i allmän betydelse, men vi kan nog inte stämpla det svenska du i betydelsen "man" som ett engelsk-påverkat språkbruk.

En tredje läsare har fäst sig vid konstruktionen använda sig av, t.ex. "han använde sig av penna och papper".

Använda sig av dök enligt Akademiens stora ordbok upp på 1890-talet och kritiserades starkt av språkmän i början av vårt sekel. Uttrycket har dock envist levt kvar, men är inte riktigt accepterat ännu: "Svensk handordbok" (1966) säger om det: "hellre använda eller begagna något eller betjäna sig av något". Det är onekligen enklare att säga "Jag använder penna och papper" (eller: begagnar dem) än att säga "använder mig av".

Uttrycket använda sig av är ett s.k. analogiskt uttryck: efter betjäna sig av har man bildat ett liknande uttryckssätt med använda.

Samme frågeställare undrar, vad "de i ortnamn förekommande orden Gum- (Gumböle, Gumtäkt) och bolsta (Bolstaholm, Mjölbolsta)" har haft för en ursprunglig betydelse.

Gumme är ett gammalt mansnamn, kortform till Gudmund. Gumtäkt har således betytt "Gummes nyodling", Gumböle "Gummes gård", "Gummes nybygge".

Bolsta ingår i åtskilliga namn i södra Finland. Det betydde i fornsvenskan "gård, gårdstomt", "nybygge". Sälunda är innebörden i Mjölbolsta (ett ursprungligt Myklebolstad) "storgården".

Carl-Eric Thors